

2. pielikums (2a un 2b pielikumi: dati)

Valsts pētījumu programmas “Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” projekta Nr. VPP-FM-2020/1-0005 „Ēnu ekonomikas izpēte Latvijā (RE:SHADE)” 3 ziņojumam: zinātniski pamatotas rīcībpolitikas rekomendācijas ēnu ekonomikas mazināšanai Latvijā

Šajā pielikumā, kur iespējams, atsevišķām 1. pielikumā izstrādātajām rīcībpolitikas rekomendācijām, vai to grupām, sniegts finansiālās ietekmes aprēķins. Šim nolūkam, rīcībpolitikas sagrupētas atbilstoši dažādu aktivitāšu ieviešanas kritērijiem, klasificējot tās kā, piem. mārketinga aktivitātes, aktivitātes kas vērstas rīcībpolitikas koordinēšanas uzlabošanai un tml. Rīcībpolitiku kodu un krāsas atbilst 1. pielikumā dotajiem.

1. Ēnu ekonomikas mazināšanas koordinēšana, laba valsts pārvaldība

RIK1 (Institūcijas izveide, kas operacionālajā līmenī koordinē, ievieš un kontrolē pasākumus ēnu ekonomikas mazināšanai Latvijā)

Finansiālā ietekme: Šī rīcībpolitika ir saskaņā ar valdības centieniem pieiet politikas veidošanas procesiem horizontālā līmenī (piem. enerģētikas un zaļā kursa kontekstā), proti, lēmumu pieņemšanā iesaistot vairākas ministrijas vai citas valsts pārvaldes institūcijas, kuras tiek attiecīgi koordinētas. Lai arī tiešā mērā finansiālā ietekme no šīs rīcībpolitikas rekomendācijas Nav aprēķināma, bez šādas institūcijas efektīvi ieviest pasākumus ēnu ekonomikas mazināšanas pasākumus, visticamāk, nav iespējams.

Rīcībpolitikas, kuru finansiālo ietekmi tiešā veidā nav iespējams aprēķināt:

RUSKU1 (Palielināt sodus par sabiedrisku amatu ļaunprātīgu izmantošanu privāta labuma gūšanai. Tajā pašā laikā nodrošināt labāku atalgojumu valsts amatpersonām.)

RUSKU3 Ir būtiski arī turpināt un pastiprināt iesāktās reformas tieslietu sistēmas pilnveidošanai, sevišķi attiecībā uz t.s. “lielajām korupcijas un nodokļu nemaksāšanas lietām”, nodrošinot gan to pienācīgu (un iespējami ātru) izskatīšanu, gan arī uzlabojot komunikāciju ar sabiedrību (piemēram, skaidrojot attiecīgos lēmumus). Tikpat būtiski politikas veidotājiem, ierēdņiem, dažāda līmeņa valsts amatpersonām ir arī pašiem rādīt labo piemēru, ko var ieviest ar šādu darbinieku uzvedības kodeksa ieviešanu, kas uzliek arī atbildību- ko kontrolē attiecīgie dienesti.

VP10 Attiecībā uz soda samērīgumu par iesaistīšanos ēnu ekonomikā (to, kas notiek pēc pieķeršanas), RE:SHADE projekta ietvaros šādi pētījumu netika veikti. Kopumā šie jautājumi ir saistīti ar tieslietu sistēmas efektivitāti: cik ātri un efektīvi tiek iztiesātas lietas par uzņēmumu iesaistīšanos aploksņu algu maksāšanā vai koruptīvās darbības- kā notiek izmeklēšana, tiesvedības process. Arī- kā sabiedrība uztver šādu lēmumu godīgumu, kas ietver komunikācijas aspektus. Esošā tieslietu sistēmas kapacitāte šādos jautājumos, progress to risināšanā un veidi kā veikt uzlabojumus ir atsevišķa pētījuma temati.

2. Mārketinga kampaņas, sabiedrības un/ vai uzņēmēju informēšana un izglītošana

Finansiālā ietekme visai grupai: Pasākuma koordinators var izstrādāt kampaņas sasniegto rezultātu izvērtēšanas kritērijus, piem. veicot monitoringu par sabiedrības vēlēšanos maksāt (vai nemaksāt) attiecīgos nodokļus pamatojoties uz attieksmi par pensijas saņemšanu/ tās lielumu. Vienīgais zināmais pētījums, kurā eksperimentāli izvērtēta šādu aktivitāšu ietekme (Koumpias & Martinez-Vazquez, 2019) liecina, ka nodokļu morāles veicinošas masu mediju kampaņas palielina nodokļu deklarāciju iesniegšanu par aptuveni 6%-9%, atkarībā no izvēlēta komunikācijas kanāla un kampaņas veida. Gadījumā, ja kampaņā izmantota mērķauditorijai saistoša informācija (iepretim vispārīgiem nodokļu morāles paziņojumiem), to efektivitāte palielinās līdz pat 18%.

RUSA1 (Attiecībā uz pensijām, vissvarīgākā politika turpmākajos gados ir neveikt politikas izmaiņas. Nepieciešama politikas stabilitāte un pastāvība. Ja tiek veiktas izmaiņas, tām jābūt acīmredzami izdevīgākām iedzīvotājiem, un tām jābūt acīmredzamām un viegli saprotamām.)

RUSA2 (Reizi gadā darba ņēmējus informēt par prognozējamo pensijas apmēru, izmaksāto atvaļinājuma naudu pēdējo 12 mēnešu laikā un paredzamo slimības pabalstu darba nespējas gadījumā ar mērķi samazināt nedeklarēto nodarbinātību, darba ņēmējiem pieprasot sociālās garantijas no darba devēja.)

RUSA3 (Mārketinga kampaņa, informējot sabiedrību, un tās atsevišķas grupas, ka COVID-19 pandēmijas īstermiņa atbalsta pasākumi ir bijuši pilnu sociālo iemaksu veikšanas radīts ieguvums, jo šīs personas ir saņēmušas 75% no deklarētās algas. Sabiedrības informēšana, ka tie, kuri saņēma aplokšņu algas pirms pandēmijas, būs tiesīgi saņemt tikai 75% no deklarētās algas, parādot aplokšņu algu pieņemšanas negatīvo ietekmi.)

RUSN1 (Pēc pašnovērtējuma nodokļu deklarācijas aizpildīšanas nodokļu maksātājs saņem informāciju pa posteņiem par to, kā tiek iztērēti nodokļi (piemēram, xxx EUR no viņu nodokļiem ir iztērēti skolām, yyy EUR veselības pakalpojumu sniegšanai, zzz EUR policijas un ugunsdzēsības dienestu darbībai).

RUSN2 (Uz ceļiem, ātrās palīdzības un ugunsdzēsēju mašīnām, kā arī slimnīcās, ārstu praksēs un skolās izvietot zīmes ar uzrakstu “Šis pakalpojums ir apmaksāts no jūsu nodokļiem”.

Paralēli izstrādāt lietotni, kas parāda nodokļu un sociālo iemaksu nedeklarēšanas pilnā apmērā negatīvo ietekmi uz izdevumiem slimnīcām, skolām un citām izdevumu jomām, kuras pilsoņi uzskata par svarīgām viņu labklājībai- uzsverot negatīvo ietekmi uz viņu dzīvēm, piemēram. pieņemot aplokšņu algas.)

RUSN3 (Ieviest skolu pilsoniskās izglītības programmā jautājumu par nodokļiem un darba likumdošanas ievērošanu, tādējādi uzlabojot jauniešu izpratni par likumpaklausības nozīmi, t.sk. negatīvajām sekām izvairoties no nodokļiem.)

RUSN4 (Pārnest kampaņu “Kur paliek mana nauda?” no Igaunijas, kā arī plašāk komunicēt sabiedrībai par VID iesaisti dažādos jauniešu izglītošanas pasākumos un apmācībās skolniekiem

“Dzīvei gatavs” ietvaros, un tml.. Lai arī VID Latvijā katru gadu organizē lielo nodokļu maksātāju apbalvošanu un izsūta pateicības vēstules godprātīgajiem nodokļu maksātājiem par labprātīgu nodokļu samaksu, šāda veida kampaņas paplašināt, piemēram, pēc parauga kā tas tiek darīts kampaņā “Paldies, ka maksājat nodokļus” Igaunijā.)

NPB1 (Informēt pašnodarbinātos, kuriem ir augsts izejmateriālu īpatsvars darījumu kopējā vērtībā, par pievienotās vērtības nodokļa atmaksas iespējām, reģistrējoties kā pievienotā vērtības nodokļa maksātājam, ar mērķi palielināt pievienotās vērtības nodokļa maksātāju skaitu un samazināt neuzskaitītu darījumu īpatsvaram ekonomikā.)

3. Kapacitātes celšana valsts pārvaldes institūcijām

RUSD1 (Legalizācijas/darbības legalizēšanas atbalsta un konsultāciju centra izveide augstākā līmeņa darba inspekcijā, ar mērķi palielināt darbības legalizēšanas atbalsta un konsultāciju nodrošināšanas līmeni saiedrībā.)

Finansiālā ietekme: Kā kritērijus konkrētu pasākumu finansiālās ietekmes izvērtēšanai var izmantot sekojošo:

Zvanu centra mērķis ir nodot tikai nelielu daļu (<10%) zvanu darba(/nodokļu) inspektoriem. Lielāka nodoto zvanu daļa parāda, ka “gatavās atbildes” ir nepietiekamas un ka vairāk jāstrādā pie šo atbilžu pilnveides.

Vērtējums par “zvana” laikā sniegto juridisko konsultāciju lietderību var būt vai nu i) vienkārši tālruņa zvana beigās vaicāt “vai mēs esam spējuši atbildēt uz jūsu jautājumu?”, vai arī ii) ar papildu e-pastu vai ziņojumu beigās, kurā iedzīvotāji tiek lūgti novērtēt sniegto konsultāciju kvalitāti skalā no 1 = ļoti noderīgi, 2 = nedaudz noderīgi, 3 = neitrāli, 4 = ne īpaši noderīgi, 5 = vispār nebija noderīgi.

Rīcībpolitikas, kuru finansiālo ietekmi tiešā veidā nav iespējams aprēķināt:

RUSD2 (Apmācīt dažādu iestāžu darbiniekus (VID, VDI, citas tiesībsargājošās institūcijas) izvēlēties vairāk konsultējošu pieeju.)

RUSD3 (Lai sekmētu uzņēmējdarbībai draudzīgāku pieeju pārbaudēm, attīstīt ciešāku sadarbību pārbaudžu jomā dažādu iesaistīto organizāciju starpā. Katra izpildiestāde varētu izvirzīt mērķi panākt, ka noteikta daļa no visām pārbaudēm tiek veiktas kā kopīgas vai saskaņotas pārbaudes.)

RUSKU2 (Uzlabot izpildes procesus (piemēram, pārbaudes un revīzijas) veidā, kas novērš korupcijas iespējas (piemēram, vairāk birojā balstītas un rakstiskas, nevis klātienes mutiskas pārbaudes, pie ķermeņa piestiprinātu kameru izmantošana pārbaudes apmeklējumu laikā, kas tiek ielēgtas un novērst iekļūšanu fiziskajās telpās, izmantojot GPS).)

VP4 (Citu organizāciju uzlabota piekļuve VID datu bāzēm.)

NPB2 (Ieviest regulatīvā ietekmes novērtējuma (RIA) pārbaudes visiem ierosinātajiem oficiālajiem noteikumiem un paplašināt to, iekļaujot “darba samaksas nedeklarēšanas pilnā apmērā regulatīvās ietekmes novērtējuma” testu (sk. ziņojuma CIII apakšnodaļu).

Paplašināt palīdzību lietvedībā, ietverot bezmaksas lietvedības programmatūras nodrošināšanu uzņēmumiem, faktu lapu nodrošināšanu par lietvedību un/vai bezmaksas konsultācijas vai apmācību, piemēram, tālruņa līnijas vai izglītojošus kursus.

Izstrādāt aplikāciju, kas ļauj uzņēmumiem un darba ņēmējiem aprēķināt savas nodokļu un sociālās apdrošināšanas saistības.)

NM1 Atbilstoši Williams (2021), galvenais veids, kā uzlabot darba devēju un darba ņēmēju nodokļu morāli, ir izglītošanas un izpratnes veicināšanas kampaņas par pilnībā deklarēta darba priekšrocībām. Kampaņu veidi kas būtu noderīgi šādam mērķim ir aprakstīti zemāk, un sīkāk AIV, BIV un CIV sadaļās šajā pielikumā.

Darba ņēmējiem paredzētas kampaņas:

- Jāzsāk izglītojoša un izpratni veicinoša kampaņa par pilnībā deklarētās nodarbinātības priekšrocībām un aplokšņu algu saņemšanas izmaksām, ņemot vērā zaudētos nākotnes ieguvumus. Varētu vēlreiz palaist neseno izpratnes veicināšanas kampaņu #Atkrāpies, atkal pievēršoties galvenokārt jauniešiem vecumā no 16 līdz 24 gadiem, kuri uzsāk darba gaitas, galveno uzmanību pievēršot sociālo mediju, tostarp YouTube videoklipu un vlogu, Instagram un Facebook, kā arī e-klases izmantošanai. Starp galvenajiem vēstījumiem atkal būtu jābūt - nepieņemt aplokšņu algas, jo aplokšņu alga bieži pazūd vai samazinās, un atkal ir jāizmanto YouTube vlogeri kā galvenajie jauniešu ietekmētāji, kuri stāstītu par savu negatīvo pieredzi ar aplokšņu algām.
- Plašāk skatoties, jāpalaiž kampaņas darbinieku izglītošanai par nodokļu nomaksas sniegtajām priekšrocībām attiecībā uz sabiedriskajām precēm un pakalpojumiem, ko viņi saņem apmaiņā pret samaksājamiem nodokļiem. Nodokļu un darba tiesību jautājumu var ieviest skolu pilsoniskās izglītības programmā, katru gadu var nosūtīt vēstules darbiniekiem par to, kā tiek tērēti viņu nodokļi, izvietot uzrakstus “Šis pakalpojums ir apmaksāts no jūsu nodokļiem” uz ugunsdzēsēju automašīnām, ceļiem un ātrās palīdzības automašīnām, kā arī slimnīcās, ārstu praksēs un skolās.
- Darbiniekiem varētu izstrādāt tiešsaistes lietotnes rīku, ar ko aprēķināt aplokšņu algu maksājumu pieņemšanas negatīvās izmaksas. Darbinieki varētu ievadīt savu aplokšņu algu un redzēt, cik daudz viņi zaudē maternitātes, slimības, bezdarbnieka pabalstā un pensijas iemaksās. Tā arī parādītu cik daudz viņi kopumā zaudēs nākamo trīsdesmit gadu laikā. Turklāt, lai iekļautu mācīšanos, var organizēt skolēnu konkursu šīs tiešsaistes lietotnes izstrādei, sniedzot datus lietotnes izstrādes konkursa dalībniekiem, pastiprinot mācīšanos viņu vidū. Kā balvu var piedāvāt iPhone viedtālruni.
- Varētu organizēt Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības (LBAS) skolēnu konkursu SMĀRTS, kas notika 2011. un 2012. gadā, atkārtojumu. Konkursa mērķis bija palielināt skolēnu informētību par darba tiesībām un drošību darbā, un šeit varētu ietvert darba samaksas nedeklarēšanas pilnā apmērā jautājumu.¹

Darba devējiem paredzētas kampaņas (sk. ieteikumus argumentācijai ziņojuma sadaļā DIII):

---

¹ Karnīte, R. (2013) Skolēnu konkurss “SMĀRTS”, Latvija. Pieejams saitē: <https://www.eurofound.europa.eu/data/tackling-undeclared-work-in-europe/database/smarts-student-competition-latvia>

- Darba devēji ir jāizglīto un jāinformē par to, ko no viņiem prasa pašreizējā sistēma. Šim nolūkam ir jāsniedz viegli saprotama informācija par viņu pienākumiem attiecībā uz noteikumiem.
- izpratnes veicināšanas kampaņas, kurās darba devēji tiek informēti par ar darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā saistītajiem riskiem un izmaksām un pilnīgas deklarēšanas sniegtajām priekšrocībām.

4. KONTROLES MEHĀNISMU STIPRINĀŠANA

VP6 (Lai uzlabotu darba efektivitāti ēnu ekonomikas mazināšanai, ieteicams mainīt pieeju no pārbaudes darba vietā uz datu iegūšanu un saskaņošanu, izmantojot dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai konstatētu anomālijas/netipiskus rādītājus. Ir nepieciešama stratēģiski pareizāka pieeja datu bāzes projektēšanai, vaicājot: "Kādi dati ir nepieciešami, lai identificētu potenciālos aplokšņu algu nemaksātājus?", nevis "kas ir manā rīcībā, ko es varētu izmantot?".)

VP2 (Izmantot uzņēmumu finanšu datus un mašīnmācīšanās metodes kā papildu instrumentu, lai uzlabotu nodokļu revīziju efektivitāti.)

VP8 (Izvērtēt iespēju papildināt RE:SHADE ietvaros izstrādātos mašīnmācīšanās algoritmus negodprātīgo uzņēmumu identificēšanai, modeļos papildus iekļaujot ierobežotas piekļuves datus, kurus trešajām personām nevar sniegt konfidencialitātes apsvērumu dēļ, bet kuri, visticamāk, ir VID rīcībā.)

Finanšu ietekme: Fiskālās ietekmes novērtējums 2020. gadā (sk. datus Pielikumā 2a).

Novērtējums attiecas uz trīs rīcībpolitikas rekomendācijām (VP6, VP2, VP8 aprēķini xls failā pielikumā Nr VP6, VP2, VP8 dati):

1. Lai uzlabotu darba efektivitāti ēnu ekonomikas mazināšanai, ieteicams mainīt pieeju no pārbaudes darba vietā uz datu iegūšanu un saskaņošanu, izmantojot dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai konstatētu anomālijas/netipiskus rādītājus. Ir nepieciešama stratēģiski pareizāka pieeja datu bāzes projektēšanai, vaicājot: "Kādi dati ir nepieciešami, lai identificētu potenciālos aplokšņu algu nemaksātājus?", nevis "kas ir manā rīcībā, ko es varētu izmantot?".
2. Izmantot uzņēmumu finanšu datus un mašīnmācīšanās metodes kā papildu instrumentu, lai uzlabotu nodokļu revīziju efektivitāti.

Mēs piedāvājam izmantot izstrādāto mašīnmācīšanās metodi, lai identificētu veicināšanas vēstulju saņēmējus un adresētu vēstules tiem uzņēmumiem, kuri ar lielu varbūtību izvairās no (darbaspēka) nodokļu maksāšanas. Šīs metodes piemērošana neprasis papildu finansējumu un var būt īstenota esošā VID budžeta ietvaros.

Galvenie pētījuma gaitā iegūtie rezultāti, kas izmantoti fiskālās ietekmes novērtējumā ir: (1) izstrādātais *Random Forest* klasifikators parāda, ka aptuveni 40% no uzņēmumiem izvairās no (darbaspēka) nodokļu maksāšanas, un (2) lauka eksperimenta, kas veikts sadarbībā ar Valsts ieņēmumu dienestu, rezultāti liecina, ka jebkuras ziņas saņemšana palielina vidējo deklarēto algu uzņēmumā par aptuveni 5%.

Jāatzīmē, ka šie novērtējumi var būt nobīdīti. No vienas puses, negodīgo uzņēmumu īpatsvars (40%) visticamāk par augstu novērtē faktisko negodīgo uzņēmumu īpatsvaru, jo tas tiek iegūts, trenējot modeli uz uzņēmumu, kuri tika auditēti, izlases. Ņemot vērā, ka VID auditē uzņēmumus, kuriem ir paaugstināts nodokļu nemaksāšanas risks, iegūtais negodīgo uzņēmumu īpatsvars varētu būt novērtēts par augstu. No otras puses, lauka eksperimenta rezultāts parāda *vidējo* uzņēmumu reakciju uz ziņas saņemšanu un aptver gan godīgo, gan negodīgo uzņēmumu reakciju. Negodīgo uzņēmumu reakcija visticamāk ir lielāka par vidējo. Tādējādi, svarīgi uzsvērt, ka šie efekti darbojas pretējos virzienos.

Lai iegūtu fiskālās ietekmes novērtējumu, tika izmantoti CSP dati par tirgus sektora ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaitu 2020. gadā sadalījumā pēc darbinieku skaita (Centrālā Statistikas Pārvalde, 2022) un šī projekta laikā saņemtie VID mikro dati par auditētajiem un neauditētajiem uzņēmumiem, lai aprēķinātu uzņēmumu vidējo lielumu (sk. Tabulu 1). Tika novērtēti četri scenāriji, kuri atšķiras ar pieņēmumu par negodīgo uzņēmumu īpatsvaru mazo un vidējo uzņēmumu vidū un pieņēmumu par to, kādu algu vidēji maksā negodīgie uzņēmumi. Pēc mūsu aplēsēm, vēstuļu nosūtīšanas rezultātā ieņēmumi no darbaspēka nodokļiem (VSAOI, iedzīvotāju ienākuma nodoklis) pieaug par **36,3 – 74,8 milj. eiro** jeb par 0,8 – 1,6% salīdzinājumā ar vispārējās valdības kopbudžeta ieņēmumiem no darbaspēka nodokļiem 2020. gadā.

Tabula 1. Tirgus sektora ekonomiski aktīvi uzņēmumi 2020. gadā pēc nodarbināto skaita

Nodarbināto skaits	Uzņēmumu skaits	Vidējais darbinieku skaits*
Pavisam	172675	
1–9 darbinieki	161295	3,4
10–19 darbinieki	6128	14,0
20–49 darbinieki	3434	30,7
50–249 darbinieki	1592	90,9
250 un vairāk darbinieki	226	569,4

* *Aprēķins veikts, izmantojot projekta gaitā saņemtos VID mikro datus par auditētajiem un neauditētajiem uzņēmumiem*

Avots: Centrālā Statistikas Pārvalde, 2022, autoru aprēķini.

Tabula 2 apkopo veiktos aprēķinus un pieņēmumus, uz kuriem balstās novērtētie scenāriji. 1. un 3. scenārijā mēs pieņemam, ka visu mazo un vidējo uzņēmumu vidū (no 1 līdz 49 darbiniekiem) negodīgo uzņēmumu īpatsvars ir vienāds ar īpatsvaru, kas tika iegūts ar *Random Forest* algoritmu (40%). 2. un 4. scenārijs balstās uz konservatīvāku pieņēmumu, ka 40% negodīgo uzņēmumu īpatsvars ir tikai mazāko uzņēmumu (1-9 darbinieki) vidū, bet lielāku uzņēmumu vidū šis īpatsvars ir mazāks (30% uzņēmumos, kur strādā 10-19 darbinieki un 20% uzņēmumos, kur strādā 20-49 darbinieki). Visos scenārijos mēs pieņemam, ka lielie uzņēmumi (50+ darbinieki) neizvairās no nodokļu maksāšanas, kas ir konservatīvs pieņēmums, balstīts uz šī pētījuma gaitā gūtajiem rezultātiem, kā arī citiem rezultātiem ekonomiskajā literatūrā, kuri parāda, ka izvairīšanās no nodokļu maksāšanas ir daudz vairāk izplatīta mazajos uzņēmumos (Putniņš un Sauka, 2015; Gavoille un Zasova, 2022; Kumler et al., 2020; Kleven et al., 2016).

Vēl viens svarīgs pieņēmums, kas mums jāveic aprēķinu veikšanai, attiecas uz vidējo algu, ko negodīgie uzņēmumi deklarē pirms vēstules saņemšanas. 1. un 2. scenāriji balstās uz ļoti konservatīvo pieņēmumu, ka negodīgie uzņēmumi deklarē tikai minimālo algu. Šis pieņēmums atbilst gan vispārējām atziņām par to, ka šāda prakse (oficiāli maksāt minimālo algu un pārējo ienākumu maksāt "aploksnē") ir izplatīta Latvijā, gan zinātniskās literatūras rezultātiem (Gavoille un Zasova, 2022; Biro et al., 2021; Tonin, 2011, 2013). 3. un 4. scenārijā mēs pieņemam, ka negodīgie uzņēmumi saviem darbiniekiem maksā 70% no vidējās algas privātajā sektorā 2020. gadā.

Nodokļu ieņēmumi tiek simulēti, balstoties uz VSAOI un IIN likmēm 2020. gadā un pieņemot, ka darbinieki ir zem pensionēšanas vecuma un tiem nav apgādībā esošo personu.

Tabula 2. Papildu nodokļu ieņēmumu novērtējums

	1. Scenārijs	2. Scenārijs	3. Scenārijs	4. Scenārijs
Negodīgo uzņēmumu īpatsvars pēc uzņēmumu lieluma				
1–9 darbinieki	0,4	0,4	0,4	0,4
10–19 darbinieki	0,4	0,3	0,4	0,3
20–49 darbinieki	0,4	0,2	0,4	0,2
50–249 darbinieki	0	0	0	0
250 un vairāk darbinieki	0	0	0	0
Vidējā deklarētā alga negodīgajos uzņēmumos pirms un pēc vēstules saņemšanas				
Deklarētā bruto alga pirms vēstules saņemšanas, EUR (pieņēmums)	430 (minimālā alga 2020. gadā)	430 (minimālā alga 2020. gadā)	797 (70% no vidējās algas privātajā sektorā 2020. gadā)	797 (70% no vidējās algas privātajā sektorā 2020. gadā)
Deklarētā bruto alga pēc vēstules saņemšanas, EUR (+5%)	451,5	451,5	836,4	836,4
Nodokļu ieņēmumi par darbiniekiem, kas strādā negodīgajos uzņēmumos, pirms un pēc vēstulju saņemšanas*				
Uz vienu darbinieku, pirms vēstules saņemšanas, EUR mēnesī	167	167	387	387
Uz vienu darbinieku, pēc vēstules saņemšanas, EUR mēnesī	179	179	408	408
Kopā par visiem negodīgo uzņēmumu darbiniekiem pirms vēstules saņemšanas, milj. EUR gadā	594,6	535,1	1373,6	1236,1
Kopā par visiem negodīgo uzņēmumu darbiniekiem pēc vēstules saņemšanas, milj. EUR gadā	635,0	571,5	1448,4	1303,4

	1. Scenārijs	2. Scenārijs	3. Scenārijs	4. Scenārijs
Papildu nodokļu ieņēmumi, milj. EUR gadā	40,4	36,3	74,8	67,3

* Aprēķini veikti, pieņemot ka darba ņēmēji ir zem pensionēšanas vecuma un pieņemot, ka darbiniekiem nav apgādībā esošo personu.

Avots: Centrālā Statistikas Pārvalde (dati par privātajā sektorā strādājošo vidējo algu 2020. gadā), autoru aprēķini

Rīcībpolitikas, kuru finansiālo ietekmi tiešā veidā nav iespējams aprēķināt:

VP1 (Nodokļu revīzijas ir īpaši jāvērs uz uzņēmumiem, kas darbojas šādās tautsaimniecības nozarēs: izmīnāšanas un ēdināšanas pakalpojumu nozarē (I), administratīvo un apkalpojošo dienestu darbības nozarē (N), transporta un uzglabāšanas nozarē (H), būvniecības nozarē (F), kā arī lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (A).)

VP3 (Nodokļu revīzijas ir īpaši jāvērs uz maziem uzņēmumiem, uzņēmumiem, kuri (oficiāli) maksā relatīvi zemas algas, kā arī uzņēmumiem ar salīdzinoši zemu peļņas normu (peļņas norma definēta kā peļņas attiecība pret apgrozījumu).)

VP5 (Balstīties uz 2016. gada 1. septembra regulējumu, kas ieviests Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā. Ja darba devējs atzīst, ka ir pieņēmis darbā nedeklarētu darba ņēmēju, viņam pirms lēmuma par naudas soda piemērošanu jāiesniedz pierādījums, ka viņš ir novērsis neatbilstību, un, ja viņš samaksā soda naudu 15 dienu laikā pēc lēmuma pieņemšanas, naudas sods tiek samazināts par 50%.)

VP7 (Ieviest apgrieztās piegādes ķēdes atbildības iniciatīvu, kur uzņēmumi piegādes ķēdes augšgalā ir atbildīgi par to, lai tālāk piegādes ķēdē strādājošo nodarbinātība būtu pilnībā deklarēta.)

VP9 (Izpildiestādes (VID, FM, EM) var arī kā sankciju izmantot neatbilstību sarakstus, vai nu i) liedzot piekļuvi uzņēmumu galvenajam finansējuma avotam (piemēram, publiskā iepirkuma līgumiem), ii) mudinot darba devējus neizmantot šos neatbilstīgos uzņēmumus pakalpojumu vai preču iegādei, vai (iii) liegt piekļuvi subsīdijām neatbilstības sarakstos iekļautajiem.)

NPB3 (Ļaut tos, kas brīvprātīgi informē valsts varas iestādēs par savu agrāko darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā, atbrīvot no soda (vai samazināt to), kas būtu piemērots, ar nosacījumu, ka turpmāk noteikumi tiek ievēroti. Šādai brīvprātīgas informēšanas programmai ir vairākas iespējas)

5. Nodokļu politika

NPAD1 (Diferencēt minimālo algu atkarībā no darba ņēmēja izglītības līmeņa valsts reglamentētajās profesijās un profesijās, kuru veikšanai nepieciešama kvalifikācija.)

Finansiālā ietekme (sk. aprēķinus Pielikums 2b): Finansiālā ietekme atkarīga no minimālās algas/stundas likmes līmeņa. Pie reglamentēto profesiju algas €550 (stundas likme €3.125), budžeta ieņēmumi palielinātos par €1.64 milj. gadā; pie €600 (stundas likme €3.409): par €2,77

milj.; pie €650 (stundas likme €3.693): par €4.89 milj. Aprēķini veikti, balstoties uz vēsturiskajiem datiem, no pēc VID sniegtās informācijas par reglamentēto profesiju pārstāvju bruto darba ienākumiem un nostrādāto stundu skaitu 2021.gada 3.ceturksnī. Aprēķinos nav ņemtas vērā profesijas, kurās kaut vienā mēnesī ir mazāk nekā 10 darba ņēmēju, kā arī neņemot vērā neapliekamo minimumu (skat. pielikumu “Reglamentētās profesijas.xls”).

NPNM1 (Ieviest mantojuma nodokli ar mērķi nepaaugstināt vai mazināt darbaspēka nodokļus, to kompensējot ar nodokļiem, kas vērsti pret sabiedrības turīgāko daļu un kapitāla pieaugumu.)

Finanšu ietekme: €11 200 000 gadā. Aprēķini veikti, balstoties uz vēsturiskajiem datiem no Tiesu administrācijas sniegtās informācijas par valsts nodevām, kas iekasētas saskaņā ar Ministru kabineta noteikumu nr. 1250 “Noteikumi par valsts nodevu par īpašuma tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā” 13. punktā lietās par nekustamā īpašuma tiesību nostiprināšanu mantiniekiem uz notāra izsniegtas mantojuma apliecības pamata.

Rīcībpolitikas, kuru finansiālo ietekmi tiešā veidā nav iespējams aprēķināt:

NPSA1 (Mainīt proporciju starp darba ņēmēja un darba devēja nodokļiem ar mērķi samazināt darba ņēmēju īpatsvaru, kas uzskata, ka nodokļu slogs Latvijā ir pārāk augsts.)

NPNM2 (Paplašināt nodokļu progresivitāti nodokļu piemērošanā.)

NPNM3 (Samazināt iespējas darba devējam vienpusēji samazināt atalgojumu.)

CITAS

RUSK 1 (LAUKA EKSPERIMENTA DATI) Veicināt nodokļu nomaksas pievēršanas (pretstatā izvairīšanos no nodokļu nomaksas novēršanas) aktivitātes Valsts ieņēmumu dienesta darbībā, paplašinot “konsultē vispirms” pieejas izpratni. Tai skaitā Valsts ieņēmumu dienesta rezultātīvie rādītāji primāri tiek saistīti ar iedzīvotāju uzticēšanos dienestam, nevis iekasēto nodokļu apjomu.

Finansiālā ietekme: Īstenojot lauka eksperimentu sadarbībā ar Valsts ieņēmumu dienestu (skat. Ziņojuma sadaļā AI, 1.tabula), konstatēts, ka informatīva vēstule, kas tikai aicina godprātīgi izpildīt savas saistības, ir tikpat efektīva kā vēstule, kurā norādīts uz iespējamu auditu. Tādējādi ir iespējams paaugstināt uzņēmumos strādājošo vidējo darba algu par 15-20 eiro jeb līdz pat 4% minimāli palielinot nepieciešamos Valsts ieņēmumu dienesta administratīvos resursus auditu veikšanā.

NPB4 (Elektronisko norēķinu sistēmu stimulēšana un atturēšana no skaidras naudas maksājumiem, lai samazinātu skaidras naudas apjomu, ko var potenciāli izmantot aploksņu algu izmaksai skaidrā naudā (piemēram, skaidras naudas norēķinu griesti, tirdzniecības vietu (POS) termināļu pieejamība visās nozarēs, tikai elektronisko maksājumu izmantošana valdības iestādēs, apgrūtināta piekļuve skaidrai naudai, piemēram, beznodevu ATM, stimuli karšu izmantošanai tirdzniecības vietā)

Finansiālā ietekme: Nepieciešams plašāks izvērtējums, kas nav izdarāms RE:SHADE projekta ietvaros.

Rīcībpolitikas, kuru finansiālo ietekmi tiešā veidā nav iespējams aprēķināt:

BRN1 (Izstrādāts tipveida nolikums publiskajiem iepirkumiem būvniecības nozarē, kas ļauj piemērot efektīvāko izsoles veidu ar mērķi pielietot alternatīvus cenu aptaujas principus, mazinot iepirkumus, kuru galvenais kritērijs ir zemākā cena (britu/holandiešu izsoles princips), tā vietā ieviešot Vikrija, otrās zemākās cenas u.c izsoļu principus iepirkumu organizēšanā.)

NOZARU PERSPEKTĪVA

Rīcībpolitikas, kuru finansiālo ietekmi tiešā veidā nav iespējams aprēķināt (ar izņēmumu gadījumos, kad nozarēs pielieto augstākapraktītās aktivitātes ar aprēķinātu finanšu ietekmi):

Būvniecība

- Novērtēt sociālo personas apliecību ieviešanas iespējamību būvlaukumos. Pirmkārt, tā varētu būt brīvprātīga, nozares virzīta iniciatīva.
- Izmantot datu iegūšanu, lai identificētu riska būvniecības uzņēmumus un nosūtītu paziņojumu vēstules. Būtu jāveic eksperimenti ar dažāda veida paziņojumu vēstulēm, lai redzētu, kas ir strādā un kas nestrādā, izmantojot pieeju “testē, mācies un pielāgo”.
- Izmantot apgriezto piegādes ķēdes atbildību, padarot piegādes ķēdes augšdaļā esošos atbildīgus par viņu apakšuzņēmējiem.
- Samazināt apakšuzņēmēju skaitu būvniecības pakalpojumu sniegšanas ķēdē līdz 2-3.

Mazumtirdzniecība

Čeku loterijas likums Latvijā stājās spēkā no 2019. gada 1.jūlija. Būtu lietderīgi izvērtēt čeku loterijas ieviešanas ietekmi uz ēnu ekonomikas mazināšanos.

Visbeidzot, datu iegūšanu var veikt, lai mazumtirdzniecības vietās identificētu darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā, kā aprakstīts BIII. sadaļā, izmantojot iepriekš ieteiktos “sarkanos karodziņus”, lai identificētu riska uzņēmumus mazumtirdzniecībā. Izmantojot dinamisko

Vairumtirdzniecība

- Veikt datu iegūšanu, izmantojot dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai identificētu anomālijas/netipiskus rādītājus (t.i., “riskā” vairumtirdzniecības uzņēmumus).

- Pēcpārbaude, izmantojot pārbaudes darba vietā, auditus un/vai paziņojuma vēstules.

Kā aprakstīts ziņojuma BIII sadaļā, dažādi rādītāji, kurus varētu izmantot riska uzņēmumu vairumtirdzniecībā, kuri, iespējams, ir iesaistīti darba samaksas nedeklarēšanā pilnā apmērā, identificēšanai ir šādi:

- Vidējā alga uzņēmumā salīdzinājumā ar vidējo algu vairumtirdzniecības nozarē kopumā;
- Noteiktas nodarbošanās/profesijas vidējā alga vairumtirdzniecības uzņēmumā neatbilst vidējai algai tajā pašā nodarbošanās/profesijā vairumtirdzniecības nozarē kopumā;
- Liela daļa uzņēmuma darbinieku strādā nepilnu slodzi, salīdzinot ar citiem vairumtirdzniecības uzņēmumiem;
- Darbinieku skaits/kopējā izmaksātā alga neatbilst apgrozījumam, salīdzinot ar citiem vairumtirdzniecības uzņēmumiem;
- Ir saņemtas sūdzības par nodokļu, sociālās apdrošināšanas un darba likuma pārkāpumiem uzņēmumā;
- Uzņēmumam ir bijuši iepriekšēji ar nodokļiem, sociālo apdrošināšanu un darba likumu saistīti pārkāpumi;
- Uzņēmumi, kuros lielāka daļa strādājošo saņem minimālo algu, salīdzinot ar citiem vairumtirdzniecības uzņēmumiem.

Pēc tam ir jāizmanto dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai identificētu anomālijas/netipiskus rādītājus (t.i., “riskā” vairumtirdzniecības uzņēmumus). Šāda potenciālo netipisko/anomālo vairumtirdzniecības uzņēmumu, kuri, iespējams, nedeklarē darba samaksu pilnā apmērā, identificēšana var tikt izmantota, lai veiktu pārbaudes darba vietā, auditus vai nosūtītu paziņojumu vēstules.

Ražošana

Datu iegūšanu var veikt, lai identificētu darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā vairumtirdzniecības nozarē. Kā aprakstīts BIII sadaļā, dažādi rādītāji, kurus varētu izmantot riska uzņēmumu vairumtirdzniecībā, kuri, iespējams, ir iesaistīti ēnu ekonomikā, identificēšanai ir šādi:

- Vidējā alga ražošanas uzņēmumā salīdzinājumā ar vidējo algu ražošanas apakšnozarē kopumā;
- Noteiktas nodarbošanās/profesijas vidējā alga ražošanas uzņēmumā neatbilst vidējai algai tajā pašā nodarbošanās/profesijā ražošanas apakšnozarē kopumā;
- Liela daļa uzņēmuma darbinieku strādā nepilnu slodzi, salīdzinot ar citiem uzņēmumiem viņu ražošanas apakšnozarē;

- Darbinieku skaits/kopējā izmaksātā alga neatbilst apgrozījumam, salīdzinot ar citiem ražošanas uzņēmumiem šajā apakšnozarē;
- Ir saņemtas sūdzības par nodokļu, sociālās apdrošināšanas un darba likuma pārkāpumiem uzņēmumā;
- Uzņēmumam ir bijuši iepriekšēji ar nodokļiem, sociālo apdrošināšanu un darba likumu saistīti pārkāpumi;
- Uzņēmumi, kuros lielāka daļa strādājošo saņem minimālo algu, salīdzinot ar citiem uzņēmumiem viņu apakšnozarē kopumā.

Pēc tam ir jāizmanto dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai identificētu anomālijas/netipiskus rādītājus (t.i., “riska” ražošanas uzņēmumus). Šāda potenciālo netipisko/anomālo ražošanas uzņēmumu, kuri, iespējams, nedeklarē darba samaksu pilnā apmērā, identificēšana var tikt izmantota, lai veiktu pārbaudes darba vietā, auditus vai nosūtītu paziņojumu vēstules.

Ko Latvija var darīt?

- Veikt datu iegūšanu, izmantojot dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai identificētu anomālijas/netipiskus rādītājus (t.i., “riska” ražošanas uzņēmumus).
- Pēcpārbaude, izmantojot pārbaudes darba vietā, auditus un/vai paziņojuma vēstules.

Pakalpojumi

Viesmīlības nozare

Ļoti vienkārša iniciatīva ir tāda, ka Rumānijas restorānos pastāv likumā noteikts pienākums ēdienkartēs iekļaut paziņojumu, ka restorānam ir obligāti jāizsniedz kases čeks par maltītes cenu. Ja tas netiek uzrādīts, pircējam ir tiesības nemaksāt par maltīti. Šo iniciatīvu Latvija var viegli pārņemt.

Ko Latvija var darīt?

- Likumā noteikt pienākumu ēdienkartēs iekļaut paziņojumu, ka restorānam ir obligāti jāizsniedz kases čeks par maltītes cenu. Ja tas netiek uzrādīts, pircējam ir tiesības nemaksāt par maltīti.
- Ieviest **čeku loterijas**, lai samazinātu aplokšņu algu izmaksu, ierobežojot neregistrētu apmaiņu izsniedzot vairāk čeku darījumos starp uzņēmumiem un patērētājiem. Tas ierobežo uzņēmumiem pieejamo skaidru naudu, ko izmantot aplokšņu algu izmaksai. Lai ļautu pircējiem elektroniski pārbaudīt, vai rēķins ir verificēts, var ieviest lietotni “Pārbaudi rēķinu”, kur klients var noskenēt rēķinā esošo kodu.

- Ir nepieciešama datu iegūšana un riska novērtējums. Viena vienkārša iniciatīva varētu būt izmantot pagaidu rādītāju, piemēram, **minimālo darbinieku skaitu**, kas nepieciešamas dažādu veidu viesmīlības uzņēmējdarbības veikšanai (piemēram, restorānam). Dinamisko salīdzinošo novērtēšanu izmanto, lai identificētu riska uzņēmumus. Tas ļauj datiem dinamiski konstatēt, kas ir norma, un šo mainīgo normu izmantot, lai identificētu netipiskas vērtības.
- Viesmīlības uzņēmumos, tostarp viesnīcās, restorānos un bāros, “apgrozījuma un kredītkartes darījumu attiecību” var izmantot, lai identificētu netipiskus uzņēmumus, kur apgrozījums pret kredītkaršu kopējiem darījumiem atšķiras no normas.
- Paziņojuma vēstules ir izpildes aģentūru pasta vai e-pasta paziņojumi uzņēmumiem vai darbiniekiem, sniedzot informāciju par tiem saistošajiem juridiskajiem pienākumiem un pastāvošajām kontroles sistēmām. Viesmīlības nozarē steidzami nepieciešama paziņojuma vēstuļu izmantošana, lai mudinātu pilnībā deklarēt viesmīlības nozarē strādājošo saņemtās dzeramnaudas.
- Iniciatīva apbalvot atbilstīgos viesmīlības nozares uzņēmumus, jo īpaši viesnīcas, iekļaujot “atbilstības sarakstos”, ļauj uzlabot klientu bāzi, ieviešot *EFFAT* sociālās etiķetes iniciatīvu “Just Tourism” (taisnīgs tūrisms). Tādējādi tiek ieviestas viesnīcu nozares sociālās etiķetes, lai palīdzētu tūristiem izdarīt informētu izvēli, apmetoties viesnīcā, kurā ievēro darba ņēmēju tiesības.

Taksometru operatori un autovadītāji

- Ieviest visos taksometros melnās kastes skaitītājus- bez iespējām manipulēt ar datiem kas rodas, piemēram, ja dati par braucieniem jāiesniedz taksometru vadītājiem pašiem.
- Lai mudinātu klientus lūgt čekus, ieviest taksometru čekiem īpašu “taksometru čeku loteriju”, kā loterijas numuru izmantojot taksometra brauciena datumu un cenu. Tas sniedz taksometra klientam iemeslu pieprasīt čeku (“Es gribu laimēt taksometru čeku loterijā”). “Taksometru loterijas” plakāta izlikšanu visos taksometros var padarīt par obligātu, informējot klientus par čeku pieprasīšanu. Rīgā var veikt izmēģinājuma eksperimentu, lai pārbaudītu šādas programmas iespējamību un novērtētu papildu nodokļu ieņēmumu un taksometru loterijas programmas darbības izmaksu attiecību.
- Piemērot taksometru licenču izsniegšanai nosacījumus: i) reģistrācija VID un ii) vadītājam nav nodokļu, sociālās apdrošināšanas vai darba tiesību pārkāpumu (t.i., viņu vārdi ir “atbilstības sarakstos” vai nav “neatbilstības sarakstos”).

Jaunuzņēmumi

- Ieviest “draugu sistēmu” jaunuzņēmumu dibinātājiem, kur viņi “draudzējas” ar pieredzējušāku uzņēmēju. Šeit izmanto vietējos “parauguzņēmējus”, kurus piesaista, piemēram, tirdzniecības kameras, kā padomdevējus topošajiem uzņēmējiem. Šie vietējie parauguzņēmēji/mentori, kas ir likumīgi strādājoši uzņēmēji, draudzētos ar jaunajiem topošajiem uzņēmējiem, lai palīdzētu viņiem leģitimizēt darbību un sniegtu atbalstu un konsultācijas likumīgas uzņēmējdarbības attīstībai. Ministrijas varētu lūgt sniegt tehnisko palīdzību VDI vai VID, lai nodrošinātu ES līdzekļus šai izpratnes veicināšanas iniciatīvai.
- Valsts sniegtas konsultācijas un atbalsts jaunuzņēmumiem par to, kā legalizēt darbību. Šeit jāiekļauj vienkāršas plūsmas diagrammas par veicamajām darbībām, jo īpaši par to, kā reģistrēt savu pirmo darbinieku, lai samazinātu darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā jau no uzņēmējdarbības uzsākšanas brīža.

Atsauces

- Biro, A., Prinz, D., Sandor, L., 2021. The minimum wage, informal pay and tax enforcement. Publisher: The IFS.
- Centrālā Statistikas Pārvalde, 2022. “Tirgus sektora ekonomiski aktīvi uzņēmumi reģionos, republikas pilsētās un novados sadalījumā pa uzņēmumu lieluma grupām pēc nodarbināto skaita un galvenajiem darbības veidiem (NACE 2. red.) 2013 – 2020,” pieejams https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_ENT_UZ_UZS/UZS030/
- Gavoille, N. and Zasova, A., 2022. Minimum wage spike and income underreporting: a back-of-the-envelope-wage analysis. *Journal of Comparative Economics*.
- Kleven, H.J., Kreiner, C.T., Saez, E., 2016. Why Can Modern Governments Tax So Much? An Agency Model of Firms as Fiscal Intermediaries. *Economica* 83, 219–246.
- Kumler, T., Verhoogen, E., Frias, J., 2020. Enlisting Employees in Improving Payroll Tax Compliance: Evidence from Mexico. *The Review of Economics and Statistics* 102, 881–896.
- Putnins, T.J., Sauka, A., 2015. Measuring the shadow economy using company managers. *Journal of Comparative Economics* 43, 471–490.
- Tonin, M., 2011. Minimum wage and tax evasion: Theory and evidence. *Journal of Public Economics* 95, 1635–1651.
- Tonin, M., 2013. Underreporting of earnings and the minimum wage spike. *IZA Journal of European Labor Studies* 2, 2.